

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Донець А.А.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розглядається поняття «гендерна ідентичність» особистості, представлені теоретичні підходи до становлення гендерної ідентичності. Визначено вплив соціальних факторів на процес ідентифікації особистості, а також проаналізовані особливості формування гендерної ідентичності в підлітковому віці. Представлено результати емпіричного дослідження гендерної ідентичності підлітків.

Ключові слова: гендер, гендерна ідентичність, гендерна ідентифікація, маскуліність, фемінінність, андрогінність, гендерна соціалізація, гендерна диференціація, гендерна константність.

Актуальність проблеми. До середини ХХ століття статеву належність індивіда вважалося біологічним фактом, з якого автоматично виводилися всі біологічні, соціальні і тілесні відмінності між чоловіками і жінками [4]. Пропозиція Р. Столлера про розмежування біологічної та культурної складових у вивченні питань, пов'язаних зі статтю, дала поштовх формуванню особливого напрямку в сучасному гуманітарному знанні – гендерним дослідженням. Гендерні дослідження набувають все більш широкого розмаху і є дуже важливими у сучасній трансформації поглядів на природу чоловіка і жінки, у боротьбі суспільства з масовими стереотипами свідомості. Більшість сучасних дослідників зосереджують свою увагу на соціальній природі гендеру, психологічних (а не біологічних) відмінностях між статями та культурних чинниках формування гендерної ідентичності.

Аналіз наукових досліджень. Поняття «ідентичність» вперше детально було представлено Е. Еріксоном. За визначенням науковця *ідентичність* базується на відчутті тотожності самому собі і неперервності власного існування в часі й просторі, а також на усвідомленні факту, що дану тотожність й неперервність визнає оточення. Е. Еріксон розумів розвиток ідентичності як взаємодію трьох процесів: біологічних, соціальних і Его-процесів. Значимо, що Его відповідає за інтеграцію як біологічних, так і соціальних процесів. Результатом інтегративної роботи Его є утворення конфігурації елементів ідентичності [9, с. 59].

Варто зазначити, що трактування терміну «гендерна ідентичність» у сучасних соціально-психологічних дослідженнях є неоднозначним.

Так, Т. Бендас [1] розглядає *гендерну ідентичність* як отождення себе з визначеною статтю, ставлення до себе як до представника певної статі, освоєння відповідних форм поведінки і формування особистісних характеристик. В.Каган визначає статеву ідентичність як «співвіднесення особистості з тілесними, психофізіологічними, психологічними та соціокультурними значеннями маскуліності і фемінінності», а І. Кльоцина [4] розуміє під гендерною ідентичністю аспект самосвідомості, який описує переживання людиною себе як представника певної статі.

Різні аспекти гендерної ідентичності стали об'єктом аналізу у працях, пов'язаних з дослідженнями психології статі, а пізніше – гендерної психології, таких зарубіжних дослідників як: С. Бем, З. Фрейда, К. Юнга, Е. Еріксона, М. Мід, Б. Фрідан, К. Хорні, Т. Бендас, Ш. Бурна, Н. Ходороу та вітчизняних й російських науковців – І. Кон, Є. Ільїн, І. Клецина, Т. Говорун, В. Каган, О. Кікінеджи, Л. Шевченко, А. Кочарян, Г. Андреева та ін.

Мета статті – дослідити особливості формування гендерної ідентичності особистості у підлітковому віці.

Основні матеріали дослідження. *Гендерна ідентифікація* – це процес формування гендерної ідентичності як відповідності людини певній статі, самоідентифікація з певним гендером, самовідчуття у якості чоловіка або жінки, усвідомлення і прийняття своєї чоловічої або жіночої ролі.

Процес гендерного розвитку, як поєднання соціально обумовлених варіантів статевих ролей і статево-рольової поведінки, реально відбувається в контексті *процесу соціалізації* [3].

Гендерна соціалізація – засвоєння та відтворення притаманних певному соціальному довіччю статево співвіднесених нормативів поведінки [4, с. 12]. Сукупність норм, що містять узагальнену інформацію про якості, властиві кожній статі, називаються *статевими чи гендерними ролями* [2, с. 13]. Поняття гендерної ролі ввів Дж. Мані у 1995 році щодо осіб з порушеннями статевої ідентичності. Можна виділити різні напрями дослідження статево-рольової соціалізації та гендерної ідентифікації.

Теорія ідентифікації (З. Фрейд і його послідовники) підкреслює роль механізмів *ідентифікації* у формуванні статевої ідентичності. Дуже важливою фігурою у формуванні образу власного статевого «Я» є фігура одного з батьків тотожної статі. Процес формування статевої ідентичності і статево-рольової поведінки починається з відкриття дитиною генітальних відмінностей між статями, а завершується з ідентифікацією із одним із батьків своєї ж статі, забезпечуючи при цьому подолання Едипового комплексу або комплексу Електри.

К. Хорні [10] найбільшу увагу приділяла проблемі жіночої статевої ідентичності. Вона відкинула постулат З.Фрейда про те, що анатомічна будова тіла визначає відмінності між чоловіками та жінками, і розглядала формування гендерної ідентичності в контексті соціокультурних впливів.

Теорія соціального навчання (А. Бандура, Г. Біллер) визнає у формуванні гендерної ідентичності найважливіші батьківські моделі, які дитина намагається наслідувати, і підкріплення, що дитині надають батьки (позитивне і негативне). Дитина ідентифікує себе з деяким абстрактним образом чоловіка і жінки, який створює собі у процесі спостережень за відповідною до статі, поведінкою дорослих [4, с. 125-126].

З позицій, сформульованої Л. Колбергом у *теорії когнітивного розвитку гендеру* вся інформація, що стосується гендерної поведінки, відображається у свідомості особистості у вигляді гендерних схем [2]. У них міститься усе, що людина знає про гендер, при цьому гендерні схеми впливають на переробку ін-

формації та здійснюють вплив на пам'ять, оскільки легше запам'ятовується та інформація, яка вписується в рамки вже наявних уявлень. Таким чином, у когнітивній теорії підкреслюється значення інтелектуального розвитку дитини та самокатегоризації (віднесення себе дитиною до певної статі), як важливим складовим формування статевої поведінки.

У теорії гендерної схеми С. Бем пов'язує формування гендерної ідентичності із засвоєнням і прийняттям гендерних установок, що відбувається в процесі первинної соціалізації. Гендерна ідентичність є результатом схематизованої обробки інформації, пов'язаної з поняттям «чоловіче» і «жіноче».

Теорія соціальних ролей Е. Іглі свідчить, що більшість гендерних відмінностей є продуктами різних соціальних ролей, які підтримують або пригнічують у чоловіках і жінках певні варіанти поведінки. Різні ролі формують різні навички і аттитюди (установки), що призводить до різної поведінки чоловіків і жінок.

Представники нової психології статі (Е. Мак-Кобі, К. Джаклін) вважають, що гендерна ідентичність формується під впливом соціальних очікувань суспільства, статевої поведінки стереотипів.

Розвиток статевої ідентичності є складним багаторівневим процесом і починається з народження дитини. В залежності від статі дитини, що народилася, будується стратегія виховання.

Однак, як зазначає І.Кон, дитина – не пасивний об'єкт гендерної соціалізації. Спираючись на неузгодженість дій своїх вихователів, дорослих і однолітків, і власний життєвий досвід, він вибирає з запропонованих йому зразків щось своє [7].

Л. Кольберг вважає, що формування константної статевої ідентифікації у дитини триває в проміжку від 2 до 7 років.

Ш. Берн та інші автори виділяють такі стадії встановлення статевої ідентичності:

1. гендерну ідентифікацію – віднесення дитиною себе до тієї чи іншої статі;
2. гендерну константність – розуміння, що гендер постійний і змінити його не можна;
3. диференціальне наслідування – бажання бути найкращим хлопчиком чи дівчинкою;
4. гендерну саморегуляцію – дитина сама починає контролювати свою поведінку, використовуючи санкції, які він застосовує до самого себе.
5. стадія статевої інтенсифікації – посилення статевої відмінностей, пов'язаних з підвищеним прагненням слідувати статевим ролям внаслідок вступу в період статевого дозрівання (додатково виділена стадія) [2; 4].

Таким чином, первинна статеві ідентичність на рівні переживань і статевої поведінки формується у дошкільному віці, а у підлітковому віці відбувається формування вторинної гендерної ідентичності. Внаслідок цього, підліткова гендерна ідентичність стає центральним компонентом самосвідомості. [2]

В період статевого дозрівання гормональні зміни у тілі підлітка призводять до подальшого розвитку статевих органів та появи вторинних статевих ознак. Провідну роль у гендерній поведінці відіграє гетерогенне середовище однолітків. У підлітків активно зростає нетерпимість до нетипових для їхньої статі дій, що зумовлене процесом гендерної інтенсифікації – посилення статевої відмінностей, пов'язаних з підвищеною необхідністю дотримуватися гендерних ролей унаслідок вступу у підліткову зрілість [4, с. 25; с. 81].

Вплив соціуму на гендерні установки, гендерні стереотипи, гендерну самоідентичність залишається

ся досить сильним, але тепер набуває великої ваги середовище однолітків. Становлення гендерної ідентичності підвладне у цьому віці підлітковій (шкільній) субкультури з її кумирами, активним сприйняттям ЗМІ, потребами у довірливих стосунках і прийнятті. Можна сказати, що криза підліткового віку є наслідком дозрівання, а також невизначеності майбутніх гендерних ролей. Опанування статевої ролі особою є дуже важливою задачею для підлітка.

Окремі автори (В. Каган) вважають, що завершення формування статевої поведінки відбувається лише в юнацькому віці.

Гендерна ідентичність дорослої людини являє собою складноструктуроване утворення, що включає, крім усвідомлення власної статевої приналежності, гендерної ідентичності, психічної статі, також «сексуальну орієнтацію», гендерні стереотипи, гендерно-рольові аттитюди.

Емпіричне дослідження гендерної ідентичності підлітків було проведене у школі № 298 м. Києва, в якому приймало участь 15 учнів (9 хлопчиків і 6 дівчаток) віком 14-15 років. З цією метою було вибрано Шкалу XII (М) «маскуліність-фемінність» із Фрайбурзького особистісного опитувальника (FPI), а також (модифікований) опитувальник «Маскуліність-фемінність» С. Бем.

За результатами опрацювання Шкали XII (М) з Фрайбурзького особистісного опитувальника було отримано такі результати: маскуліність – 40%, фемінність – 40%, андрогінність – 20%. З них – 21,4% результатів були з яскраво вираженою фемінністю або маскуліністю (Таблиця 1.1. Результати дослідження за Шкалою XII (М) (FPI)).

Таблиця 1.1.
Результати дослідження за Шкалою XII (М) (FPI)

Гендерні конструкти	Хлопчики, %	Дівчатка, %
Маскуліність	42,8	0
Фемінність	14,3	28,6
Андрогінність	7,1	7,1

Можна помітити, що результати відображають наявність статевої інтенсифікації – посилення статевих відмінностей, що пов'язані з підвищеним прагненням слідувати гендерним ролям, внаслідок вступу в період статевого дозрівання. Особливо це спостерігається у хлопчиків, що пояснюється феноменом «чоловічого протесту». Найбільш яскравий момент підліткового етапу формування гендерної ідентичності, характеризується найсильнішим впливом однолітків та створенням «хлопчацьких компаній».

У дівчат, навпаки, спостерігається активне формування фемінних рис. Між тим, спостерігаються також тенденції до андрогінності, характерні для обох статей, при чому в однаковій мірі (14,3%).

За результатами модифікованого опитувальника «Маскуліність-фемінність» С. Бем, що спрямований на дослідження впливу соціальних стереотипів щодо образу чоловіків і жінок, картина постає у іншому ракурсі:

у 14,3% (хлопчиків) спостерігається маскуліність в образах чоловіків і жінок, але у 85,7% підлітків обох статей, спостерігаються поєднання в образах маскуліних і фемінних рис особистості.

Такі дані свідчать про певну наявність традиційних (стереотипних) поглядів на чоловіків і жінок, що узгоджуються з біполярною моделлю маскуліності і фемінності, у хлопчиків (що підсилене підлітковим етапом дозрівання). Проте у більшості підлітків обох статей, спостерігаються мультиполярні

тенденції, що говорить про слабу орієнтацію молоді на стереотипні конструкти маскулінності і фемінності. Отже, уявлення підлітків щодо фемінності і маскулінності носять змішаний, інтегративний характер, що узгоджується з трансформаційними процесами зміни гендерних норм і уявлень.

Висновки. Формування гендерної ідентичності є складним і багатоплановим процесом, що триває протягом усього життя. Гендерна ідентичність є однією з базових складових «Я-концепції» і суттєво впливає на самоусвідомлення індивіда, його бачення картини світу. Гендерна ідентифікація зазнає значного впливу соціальних і культурних факторів. Певне значення також має самокатегоризація і самоідентифікація індивіда. Опанування статевої ролі та набуття гендерної ідентичності являють собою дуже важливі завдання для підлітка. В становлен-

ні гендерної ідентичності підлітків грають велику роль відповідність критеріям статевих ролей, орієнтація на дорослих, і особливо на групи однолітків.

Більшість дослідників вказують на проблеми з адаптацією, у спілкуванні з іншими, досягненні власних цілей при наявності гіпергендерності (яскраво вираженої маскулінності та фемінності). Поєднання чоловічих та жіночих поведінкових моделей суттєво розширює можливості особистості. Андрогінна особистість є більш гармонійною, вільною від стереотипів, легше досягає поставлених цілей. Орієнтація на андрогінну модель особистості, дозволяє підкреслити цінність кожної людини та її унікальні особистісні риси.

Разом з тим, виникає необхідність розробки та запровадження у сучасній освітній практиці моделі гендерної просвіти з метою формування гендерної культури особистості.

Список літератури:

1. Бендас Т.В. Гендерная психология: Учебное пособие / Т.В.Бендас. – СПб.: Питер, 2005. – 431 с.
2. Берн Ш. Гендерная психология / Ш.Берн. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 320 с.
3. Гендерна психологія: навч. посіб. / О. В. Літвінова ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2010. – 235 с.
4. Говорун Т. В. Гендерна психологія: Навч. Посібник \ Говорун Тамара Василівна, Кікінеджі Оксана Михайлівна. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 307 с.
5. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. / Е.П.Ильин. – СПб.: Питер, 2002. – 544 с.
6. Клецина И.С. От психологии пола – к гендерным исследованиям в психологии / И.С.Клецина // Вопросы психологии. – 2003. – №1. – 61-78 с.
7. Кон И.С. Психология половых различий / И.С.Кон // Вопросы психологии. – 1981. – №2. – 47-57 с.
8. Психологія статі: Навч. посіб. / Т.В. Данильченко ; Черніг. держ. пед. ун-т ім. Т.Г.Шевченка. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006. – 208 с.
9. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э.Эриксон. – М.: Прогресс, 1996. – 344 с.
10. Хорни, К. Женская психология / К. Хорни. – СПб., 1993. – 222 с.

Донец А.А.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГЕНДЕРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ЛИЧНОСТИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация

В статье рассматривается понятие «гендерная идентичность» личности, представлены теоретические подходы к становлению гендерной идентичности. Определено влияние социальных факторов на процесс идентификации личности, а также описаны особенности формирования гендерной идентичности в подростковом возрасте. Представлены результаты эмпирического исследования гендерной идентичности подростков.

Ключевые слова: гендер, гендерная идентичность, гендерная идентификация, маскулинность, фемининность, андрогинность, гендерная социализация, гендерная дифференциация, гендерная константность.

Donets A.A.

Kiev University named after Boris Hrinchenko

FEATURES OF GENDER IDENTIFY PERSONALITY DEVELOPMENT IN ADOLESCENCE

Summary

The article represents the concept of personality's gender identity and theoretical approaches of the gender identity determination. The social factors influence on the person's identity process is defined and peculiarities of the gender identity forming in adolescence are described. The results of the empiric study of teenagers' gender identity are represented.

Keywords: gender, gender identity, gender identification, masculinity, femininity, androgyny, gender socialization, gender differentiation, gender constancy.